

Nyina Berberova

MOZART FELTÁMADÁSA

M. Nagy Miklós fordítása

I

1940 júniusának legelső napjaiban, vagyis pontosan azokban a napokban, amikor a francia hadsereg elkezdte utolsó, végleges visszavonulását a sedani áttörés után, egy csöndes, meleg este egy négy nőből és öt férfiből álló társaság üldögélt a kertben, a fák alatt, Párizstól százversztányira. Éppen Sedanról beszélgettek, arról, hogy az utóbbi napok ennek a szónak – melynek olyasféle régies hangzása volt, mint mondjuk a „krinolin”-nak – visszaadták hajdani végzetes csengését. Arról beszélgettek, hogy maga ez a város, amelyet természetesen egyikük sem látott még, s amely jobblétre szenderült valamikor nagyapáik idejében, most mintha egyszeriben feltámadt volna, hogy megismételjen valamiféle egyedül őneki rendelt tragikus eseményeket.

Olyan csönd volt, hogy amikor elhallgattak, és ki-ki a saját gondolataiba merült, a nyitott ablakokon át hallani lehetett a régi házban függő faliórák ketyegését. A zöld, tiszta, gyönyörű égen még éppen csak fölpláskoltak a zöld csillagok, s még egyiket sem lehetett felismerni – annyira magányosak voltak, annyira nem alkottak még semmiféle mintát, csillagképet. Az öreg fák – akác, nyárfa – meg sem rezzenek, sóhajtásuk sem hallott, mintha csak őriznének valamit mozdulatlanságukkal, valami olyat, ami az emberek számára láthatatlanul megbúvik ebben a nyári estében. A házigazdák és a vendégek épp megvacsoráztak, még nem szedték le a terítőt, a poharak és a kupicák még az asztalon voltak. Az ülők arca lassan változott a sötétedő ég zöld fényében, ahogy az árnyak megsűrűsödtek rajtuk. Beszélgettek magáról a háborúról is meg a háború előjeleiről. Egy fiatal nő, aki autóval jött a városból a férjével és a húgával, érces zengésű, erős hangját visszafojtva mesélt a meteorról, amit másfél héttel ezelőtt látott.

– Ugyanebben az órában történt. Ugyanilyen derűs volt az ég akkor is. Először hullócsillagnak hittem, de olyan sokáig tartott, és annyira fényes volt...

– Egy évvel ezelőtt bizonyára észre sem vette volna – mosolyodott el az egyik vendég, a kopasz, tagbaszakadt, fényes, kék inget viselő Csabarov, akinek fekete, lógó bajsa volt, és gondnokként dolgozott a kastélyban, innen vagy tizenkét versztára, és most kerékpárral jött ide.

– Egy évvel ezelőtt – mondta Vaszilij Georgijevics Szuskov, az ősz hajú, de egyébként még fiatal, fürge, éles tekintetű házigazda, aki egy fejjel magasabb volt a többieknél –, igen, pontosan egy évvel ezelőtt halt meg Nyevenszkij. Ő sok mindent megérezett abból, ami bekövetkezett, sok mindent megjósolt.

– Remekül tette, hogy meghalt, legalább nem kell látnia azt, amit mi látunk. Ha most feltámadna, csak köpne egyet, és elsírná magát.

A háziasszonnyal szemben, az asztal másik végén egy francia férfi ült, akit Csabarov hozott, és akit senki sem ismert rendesen. Egyszerűen, minden feszengő bocsánatkérés nélkül kérte, hogy fordítsák le neki, miről folyik a társalgás.

– Monsieur Donouix, arról beszélgetünk, mit szólnának a föltámadt halottak, ha meglátnák, ami most történik – felelte Marija Leonyidovna Szuskova.

Donouix kivette szájából fekete pipáját, összevonta szemöldökét, és fölnevetett.

– Aztán érdemes volna-e zargatni őket? – kérdezte, egyenesen a háziasszony szemébe nézve. – Különbén Napóleon császárt azért szívesen meghívnám, hadd gyönyörködjön egy kicsit, hogy mire jutott a világ, de, mondjuk, a szüleimet inkább megkímélném ettől az élvezettől.

Hirtelen mindenki egyszerre kezdett beszélni.

– Nem értem. Már hogy önmagunk kedvére támasztanánk fel őket vagy őértük? – mondta senkihez sem odafordulva a Párizsból jött nő élénk arccal, most már nem titkolva erős hangját. Manyura Krajnnak hívták, és nagy, fehér fogai olyan tökéletes fogsort alkottak, hogy valósággal protézisnek tetszett. – Ha őértük, akkor természetesen jó lenne feltámasztani Napóleont is, Bismarckot is, Viktória királynőt is, talán még Julius Caesart is. De ha lehetséges volna magunknak, egyedül csak magunknak, saját kedvtelés végett föltámasztani egy embert a múltból, az már egészen más dolog. Azt jól meg kell fontolni. Olyan nagy a választék, annyira sok a csábítás... Azt hiszem, bármilyen banálisan hangzik, én Puskit támasztanám fel.

– Kedves, vidám, csodálatos ember – mondta Marija Leonyidovna Szuskova. – Micsoda boldogság lenne élve látni őt.

– Vagy lehet, hogy inkább Taglionit? – folytatta Manyura Krajn. – Bezárnám a lakásba, és csak gyönyörködnék benne.

– Utána meg el lehetne vinni Amerikába – szólt közbe Csabarov –, és az impresszáriók darabokra tépnék.

– Na nem, ha már valakit fel kéne támasztani, akkor semmiképpen sem Taglionit – mondta leplezett bosszankodással Manyura férje, a nála kétszerte idősebb Fjodor Jegorovics Krajn, Szuskov barátja. – Ehhez nem szabad ilyen meggondolatlanul hozzáállni. Én kihasználnám a lehetőséget, és Lev Tolsztojt rángatnám vissza az Úr világába. Mondja csak, kedves uram, nem ön tagadta-e a személyiség szerepét a történelemben? És nem ön jelentette-e ki, hogy nem lesz több háború? És nem ön viszonyult-e szkeptikusan a himlőoltáshoz, tisztelt uram? No, most akkor ne hunyja be a szemét, nézze csak meg, mire jutottunk! – Látszott, hogy Fjodor Jegorovicsnak valami magán számlája van Tolsztojjal, és már egész beszédet kerekített magában arra az esetre, ha netán találkozónának a túlvilágon.

– Avec Taglioni on pourrait faire fortune* – ismételte meg Csabarov a gondolatát franciául.

– Én pedig, uraim – szólalt meg egy lila púderrel erősen bepúderezett és szerföltött kellemetlen szagú kölnitől illatozó öregasszony, Szuskov anyukája –, én pedig, uraim, Ljosa bácsit támasztanám fel. Hogy elcsodálkozna!

Senki sem tudta, ki volt az a Ljosa bácsa, és néhány másodpercre mindenki elhallgatott.

A beszélgetés észrevétlenül magával ragadta az egész társaságot, és valamennyiük gondolatai visszaröpültek ebből az estéből és ebből a kertből valahová a múltba – az egyszerre közeli és nagyon-nagyon távoli múltba, mintha valaki már szinte biztosra megígérte volna nekik, hogy elvégzi ezt a kis bűvészlucsköt, és kielégíti mindenkinek a szeszélyét, s most már nincs is más tennivaló, csak maga a választás – csak hát éppen

* Ezzel a Taglionival egy vagyont lehetne keresni.

választani volt szörnyen nehéz, mert senki sem akart elhamarkodottan dönteni, de kivált a nők nem. „Én meg, én csak Mozartot, igen, csakis Mozartot – gondolta magában Marija Leonyidovna –, senki más nem kéne nekem, ugyan minek kéne?” Nem azért döntött így, mert olyan iszonyatosan szerette a zenét, amint az gyakran előfordul egy bizonyos életkor után a nőkkel, pontosabban az úgynevezett „művelt hölgyekkel”, hanem csak azért, mert számára éppen ehhez a névhez kötődött egészen kicsi korától kezdve és egészen mostanáig valami magasztos, áttetsző és örök, ami pótolhatja az ember számára a boldogságot: Marija Leonyidovna mohón cigarettázott, és várta, nem mondanak-e még valamit a vendégek, neki magának nem volt kedve beszélni. Magdalina szólalt meg, Manyura Krajn húga, egy kövér, sápadt, harminc év körüli nő, akinek rendkívülien kerek válla volt, valóságos labda. Az ő láttára az embernek mindig homályosan eszébe jutottak valamiféle vitathatatlan statisztikai következtetések arról, hogy ennyi és ennyi millió lány Európában férj nélkül marad, mert nincs elég férfi, hogy mindenkinek jusson.

– Nem, én semmilyen hírességet nem támasztanék föl – mondta Magdalina, a híres emberekkel szembeni valami kis viszolygással a hangjában –, inkább egyszerű halandót választanék. Valamilyen filozofálgató fiatalembert a múlt század elejéről, Hegel hallgatóját, Schiller olvasóját vagy egy udvaroncot a Lajosok korából.

Megvonta kövér vállát, és körbenézett. De már majdnem teljesen besötétedett, és alig lehetett kivenni az arcokat. S a csillagok közben mind előbújtak odafönn, és egészen megszokottá vált az ég.

Csabarov sokáig hallgatott. Végül valamilyen tompa orrhangot hallatott, kopogott az asztalon az ujjaival, kinyitotta a száját, de hirtelen elfogta a kétely, mégsem szólalt meg, hanem újból a gondolataiba merült.

A tizedik jelenlévő, aki eddig hallgatott, Kirjusa volt, Szuskov tizenkilenc éves fia, Marija Leonyidovna mostohafia. Fejlődésben visszamaradott fiú volt, legalábbis így tartották számon a családban. Lassan kinyitotta vastag, széles száját, és kerek, jóságos, sarkok nélküli szemével hiszékenyen nézve a mostohaanyjára megkérdezte:

– És lehet egyszerre kettőt?

Isten tudja, mi csillan meg ekkor álmos tudatában. Úgy gondolta, a jelenlévők eldöntöttek valami érdekes dolgot, és már csak a részletekben kell megállapodni.

– Mais c'est un vrai petit jeu* – jegyezte meg fanyar nevetéssel Donouix, és mintha erre mindannyian visszatértek volna valahonnan, moco-rogtak, nevetgéltek. – Lám, mindenkinek megvolt a maga kivételezettje, és mindenki szörnyen komolyan tárgyalja a kérdést.

Marija Leonyidovna csak bólintott erre. „Mozartot, persze hogy őt, csakis Mozartot – ismételte meg magában. – És még jó, hogy már nem vagyok valami fiatal, és minden esetleges önző érzéki szempont nélkül akarom látni őt. Csak üldögélnék reggelig, játszana a pianínónkon, vagy csak beszélne nekünk valamiről. És mindenki eljönne, hogy megnézze és meghallgassa, a szomszédék kertésze is a feleségével, a postás is, a boltos is az egész pereputtyával meg az állomásfőnök is... Micsoda boldogság lenne! És holnap már nem lenne se posta, se vonatok, semmi se lenne. Minden fenekes-tül felfordulna; és nem lenne háború... Nem, háború azért lenne.”

Megint rágyújtott; a gyufa lángja egy pillanatra megvilágította éles, nem túl szép arcát és vékony, szép kezét. Az arcán kívül minden nőies, fiatal és kecses volt rajta, de

* De hisz ez igazi játék.

különösen a járása volt könnyű és nesztelen, s ezt mindannyian észre is vették, amikor Marija Leonyidovna hirtelen felállt, és járt egyet a fák alatt, majd visszajött, és ragyogott cigarettájának parazsa a leszállt éj sötétjében.

Ekkor megmoccan az addig a kert lenti mélyében megbúvó hűvösség, ott, ahol két kis kőhíd volt a virágba borult patak keskeny, kanyargós medre fölött. Az öreg Szuskova a sáljába burkolózva bóbiskolt a padon, Kirjusa bambán nézett fölfelé, és világos volt, hogy a fákhöz és csillagokhoz hasonlóan ő is csak létezik, derűsen, gondolatok nélkül. És hirtelen valahol messze, talán negyven, ötven versztára onnan, keleten, ott, ahol nyáron felkel a nap, felbőffent, zúgott és elcsitult egy nehéz ágyúlövés, mely annyira hasonlított a mennydörgésre, és mégis egészen más.

– Ideje menni, ideje menni – szedelődzködtek egyszerre mindannyian, és Manyura Krajn valamit csörgetve magán beszaladt a házba a kabátjáért és a táskájáért; átmentek az ebédlőn és a nagy, sötét előszobán, aztán ki az udvarra, ahol ott állt az autó. Szuskov anyja is elutazott Párizsba; föltette a nagy lila virágos kalapját, s még a bőrröndje is lilás árnyalatú volt. Néhány másodpercig üresben járt a motor, aztán, óvatosan meglegbentve fekete szárnyait, hátrálni kezdett az autó a kapu felé. A volán mögött ülő Krajn még egyszer biccentett az ott maradóknak, Manyura pedig, akinek csak kis porcelánszája fénylett, elmosolyodott az ablak mögött, és mondott valamit. Az autó kiment a kapun, megállt, rükkverből előremenetbe kapcsolt, és mintha magamagát húzná, eltűnt, láthatatlan, csípős füstöt hagyva maga után.

Csabarov ment a biciklikért.

– Nagy örömmel látjuk bármikor itt nálunk – mondta Szuskov a franciának. – Egész nyáron itt fogunk lakni, és vasárnaponként, mint látja, vendégeket fogadunk. Úgy-hogy tiszteljen meg máskor is.

– Enchanté, monsieur – felelte Donouix. – Felejthetetlen este volt.

És Csabarov után ő is megcsókolta Marija Leonyidovna vékony kezét.

Másnap Vaszilij Georgijevics szokása szerint vonattal beutazott a városba, és csak Marija Leonyidovna meg Kirjusa maradt a házban. Ez éppen az a hétfő volt, amikor déli órákor több száz repülőgép először bombázta Párizst.

II

Párizs bombázásáról csak este értesültek. Nappal hallottak ugyan tüzelést, de olyan messziről, hogy nem lehetett megállapítani, Párizsban történik-e vagy Pontoise-nál, mint néhány nappal azelőtt. Este megjöttek az újságok, és a kis falu lakossága, melynek közepén ott állt leomlott tornyával a mindenki által rég elfeledett templom, kiözönlött a vastag törzsű, kerek platánok szegélyezte utcára, amely a kocsmától a faluházáig vezetett.

A falu népe jóformán csak öregasszonyokból állt. Persze az is lehet, hogy az öregasszonyok, mint valamennyi francia faluban, csak a lakosság felét tették ki, de mivel őket gyakrabban lehetett látni az utcán, mert hol beszélgettek egymással, hol vásárolni mentek, hol kiráztak valami rongyot, hol teregettek, úgy tűnt, belőlük áll a falu kilenczede.

Némelyik még csak ötven körül járhatott, s ők még teltek és elevenek voltak, kicsit őszültek, az arcuk pirospozsgás, tekintetük, akár a farkasé. De voltak ráncosak, inasak, fogatlanok is. És akadtak összegörbödtek (ők még emlékeztek az 1870-es német invá-

zióra), akik már alig vonszolták beteg, puffedt lábukat, sötét kezükön hosszú, fekete körmök meredeztek, és arcuk rég megfakult, de ők sem maradtak el semmiben a többiektől, ugyanolyan fáradhatatlanul, hadarva, mindig egy és ugyanazon szavakkal beszélgettek – a sarkokon, a platánok alatt, a saját kertkapujuknál vagy másokénál. Mind-egyik széles kartonkötényt viselt, hátul összekötve vagy elől összegombolva. Némelyiknek vaskeretes szemüveg volt az orrán, és ringva kötögettek, a hónuk alatt tartva a gombolyagot. Szinte valamennyien a múlt háborúban elesettek özvegyei voltak, és most kivétel nélkül mindegyiknek vagy a fiát, vagy a vejét vitték el ebbe a háborúba.

Az árnyas kis utcában, ahol Szuskovék kertjének kerítése húzódott, szintén megzavarták a csöndet ezen az estén, és Kirjusa beszaladt megmondani Marija Leonyidovnáknak, hogy Párizsban bombáztak, házak dőltek össze, raktárak égnek, több mint ezren meghaltak és megsebesültek. Marija Leonyidovna Kirjusára nézett, akinek széles, bágyadt mosoly ült az arcán, és elszomorodott, hogy ez a már majdhogynem felnőtt férfi ugyanaz a gyerek maradt, akinek tizenkét évvel ezelőtt megismerte. Volt idő – valahogy ez mostanában különösen gyakran jutott eszébe –, amikor Kirjusa egyszer csak elhatározta, hogy tanulni fog. Volt valami ködös, röpke megvilágosodás ebben a beteg agyban, próbálta megjegyezni a betűket, de aztán nem lett belőle semmi. Az egész azután ért véget, hogy volt egy rövid és viszonylag szerencsés románca a csemegebolti eladólánnyal; azért viszonylag szerencsés, mert Kirjusának csak fokozatosan, nagyon lassan rosszabbodott az állapota.

Marija Leonyidovna gyorsan végigsorolta magában, hogy kije, mije van Párizsban. Ebben a városban volt először is Vaszilij Georgijevics, aztán ott a lakásuk, egy világos, meleg, igazán jó lakás, amit nagyon szeretett. Aztán ott vannak Krajnék, Abramovék, Sznyezsinszkijék, Eduard Sontag, Szemjon Iszaakovics Frejberg, Lenocska Mihajlova és még nagyon sokan, akik most talán sebesültek vagy halottak. És amikor ezekre az emberekre gondolt, akik a város különböző részein éltek, egyik itt, a másik amott Párizs régi, a hajtásoknál szakadozott térképén, melyet az emlékezetében őrzött, valami fellobbant és kialudt benne.

„Igen. Meg kellett történnie – mondta magában. – Tegnap is beszélünk róla. De miért kellett Vaszilijnak elutaznia, és Krajnék is maradhattak volna. Tegnap beszélünk róla... Miről is beszélgettünk még tegnap? Ja, igen. Te, Mozart, Isten vagy, s magad sem tudod. Az egész borzalom, mézárulás és hamisság helyett bárcsak itt lehetne az az ember, aki önmagában egyesíti mindazt, ami szép, tiszta és örök, mint ezek a felhők. Mielőtt ránk száll az örök süketség, utoljára még hallani, ahogy csillag csillaggal társalog.”

Odament a kicsi, még egészen új rádióhoz, amit Kirjusának szigorúan tilos volt megérintenie, és elfordította a gombot. Először egy francia hang beszélt, aztán egy angol, aztán német. Mindez összezsúfolódott a kis fadobozban, és csak láthatatlan falak választották el őket. A hangok mind ugyanarról beszéltek. És hirtelen zene hangzott fel, éneklés, spanyolul vagy olaszul, édesen, könnyedén pengtek a gitárok. De amikor meghallotta az „amore” szót, Marija Leonyidovna lekapcsolta a készüléket, és az ablakhoz ment, ahonnan látni lehetett a faluba vezető utat a zöld, füstös, sűrű zabtáblák között.

Kedden, szerdán és csütörtökön beszállásolás volt a faluban: a nehéz, zöld ágakkal karneválián földíszített teherautók, amelyekre míniummal valami betűk voltak festve, ötszáz fiatal, egészséges, zajos katonát hoztak, meg négy hosszú köpenyes, fáradt, meggyötört, lázas arcú tisztet. Marija Leonyidovnáknál bejelentkezett a szállásmester – az egész faluban az volt a legjobb ház, amit Szuskovék béreltek –, s ő azon nyomban át-

költöztette Kirjusát az ebédlőbe, átadva a szobát a századosnak, a kis házban lévő helyiséget meg a három hadnagynak.

A négy tiszt ruhástul aludt, és éjszaka többször jött ébreszteni őket valamilyen ügyeletes – hol egy alacsony, kreol bőrű, sárga szemű, hol egy nagydarab, egyenes tartású, nagy fejű fiú. Vaszilij Georgijevics mindennap telefonált a postára, ami a téren volt, a kereszteződés sarkában. Egy fiúcska szaladt mindig Marija Leonyidovnáért – ki voltak verve az első fogai –, és ő, ahogy volt, a maga lányos, nesztelen járásával szaladt utána, be a csöpp kis épületbe, amelyben egyetlen kisablak volt, felkapta a kagylót, és hallgatta Vaszilij Georgijevicset: hogy minden rendben, hogy megkapta a pénzt, látta Eduardot, Sznyezsinszkijéknél ebédel, és szombaton érkezik.

– Nálam meg katonák vannak – mondta Marija Leonyidovna, még zihálva a futástól. – A házban. Odaadtam Kirjusa szobáját. Meg a cselédlakot.

– Jobb lenne, ha hazamennék? Nem félsz?

– Miért félnék? Minden jót.

És valóban, épp ekkor gondolt rá, hogy egyáltalán nem fél, sőt inkább megnyugtatta, hogy nincs egyedül, hanem hallgatag, udvarias, idegen férfiak költöztek be a házba.

De éjszaka alig aludt. Fülelt. Távolról, még az erdőn túlról a halott éjszaka csöndjében motorbicikli suttogásszerű zúgása hallatszott, valami konok és széles hang, amely, ahogy közeledett, egyre szűkül és erősödött, majd hirtelen már az ő utcájukban iramlott, és megállt a szomszéd háznál, ahol az ügyeletes szállt meg. A motor elcsöndesedett, s ekkor hangok és léptek hallatszottak. Csapódott a kertajtó. Valaki bejött a házba, az ő házába, valaki idegen, és a vén, vak kutya felkelt szalmájáról, s morogva odacaplatott, hogy megszagolja a nyomot az udvaron, a murván. Valahol felgyulladt a villany, Marija Leonyidovna hallgatta, hogy szaladgálnak a házban, a cselédlakban. Valami csörömpöl, ajtó csapódik. Kirjusa meg ott alszik a közelben, az ebédlőben, amelynek nyitva hagyta az ajtaját, és már nem ezek az éjszakai hangok félelmetesek, hanem csupán az, hogy mi történik a világban ezen az éjszakán.

És nem a hallgatag, idegen férfiaktól félt – harmadnap el is mentek, tárva hagyva a ház ajtajait is, a kertkaput is, sötét lámpákkal vezetve ki a faluból a friss ágakkal feldíszített teherautókat –, és nem is az ügyeletesektől, akik bejártak hozzájuk, és nem is a faluban elszállásolt ötszáz félrészeg, erős katonától – a levegőtől félt, a júniusi meleg levegőtől, amelyben ágyúlóvések görögtek a láthatáron, s amely halkán úszott felé, a házára, a kertre, a nyári felhőkkel együtt, és nem volt semmi kétség, hogy ez a fuvaltat, mely magához az időhöz hasonlatos, elhoz ide hozzájuk is valami pusztító rettenetet, mely tán maga a halál. Mint ahogy a naptárra nézve már senki sem kételkedett benne, hogy öt, tíz vagy tizenöt nap múlva valami szörnyű történik, úgy bizton mondhatta az ember – éjjel is, nappal is arcán érezve ezt a fuvallatot –, hogy azzal együtt ide, ebbe a faluba is eljön a gyilkolás, a hódítás, a pusztítás és a sötétség.

És ez a szél, ez a levegő az utóbbi napokban meleg, áttetsző és illatos volt. Kirjusa a kertben dolgozgatott, minden este megöntözte a ház előtti virágágyást, nevelte a szomszéd kiskacsáit. Marija Leonyidovna világos kartonruhában, kendőt kötve a fejére kitakarította a cselédlakot, talált egy ott felejtett tölténytáskát és két kibontott levelet – azokat olvasás nélkül kidobta. A mosdókagylóban csikkek voltak, és megperzselt újság hevert a padlón. Megágyazott Kirjusának a szobájában, és a bejárónőnek meghagyta, hogy mosson fel az egész házban.

Ugyanazon a napon, estefelé a szomszédokhoz menekültek jöttek Soissons-ból, két kövér, sápadt nő, egy öregember meg gyerekek. Csíkos matracot tettek a mocskos autótetejére, és a csodálkozó helybélieknek elmagyarázták, hogy most mindenki ezt csi-

nálja, így védik a kocsit a golyóktól. Az öreget a kezénél, lábánál fogva rángatták be a házba: nem volt magánál.

Éjfélre újabb menekültek érkeztek a templommal szemközti világoskék, festett házba, amelyek olyan volt, mint egy játék házikó. Beszélték, hogy az elszállásoltak egy része nem ment el, hanem éjszakára ott maradt a falu másik végében. Úgy tűnt, minden házban vannak idegenek, akik messziről jöttek gyalog vagy járművel, és itt bújnak meg éjszakára. Fények nem voltak, minden sötétségbe borult, de az ajtók mögül mindeütt hangok hallatszottak, a kocsmá zúgott az üvöltözéstől, énekléstől, zsvajtól, és a platánok alatt sokáig sugdolóztak az öregasszonyok.

Marija Leonyidovna bezárta a bejárati ajtót, elfüggönyözte az ablakokat, elrakta a vacsora maradékát, és mint máskor is mindig, a szomszéd szobában üldögélve beszélgetett Kirjusával, amíg a fiú lefekvéshez készülődött. Kirjusa időről időre boldogan felkiáltott.

– Már megmostam a fogam! Már levettem a cipőt a bal lábamról!

Ha valaki nem tudta volna, hogy egy tizenkilenc éves férfi van ott, aki iszonyú sokat eszik, hangosan horkol álmában, és nem tud írni-olvasni, azt gondolhatta volna, hogy egy tízéves fiú fekszik le éppen, s csak mókázni támadt kedve, azért beszél olyan mély basszus hangon.

Miután leoltotta a lámpát az ebédlőben és Kirjusánál, és bement a saját szobájába, Marija Leonyidovna sokáig állt a nyitott ablaknál, és arrafelé nézett, ahol nappal látni a zabtáblákat és az utat. Holnap megjön Vaszilij... Kellemes, megnyugtató volt erre gondolni, pedig szinte egész nap eszébe sem jutott a férje, állandóan csak Mozart járt a fejében.

Vagyis igazából nem ő maga. Most, ebben a túlságosan riadtan elcsöndesedett éjszakában, melynek a legszélére volt odabiggyesztve az éppen csak megszületett hegyes hold, valahogy szokatlanul megvilágosodtak a gondolatai. Egész nap, pontosabban végig az elmúlt napokban és egész este mindig ugyanazt a kérdést tette fel magának, és nem talált rá választ: mitől van az, hogy mindaz, ami borzalmas, kegyetlen és fájdalmas, olyan könnyedén megvalósul, vagyis szilárd alakot nyer, és még erősebben nyomja a lelket, miközben minden, ami magasztos, gyöngéd, meglepetéssel és búbájjal teli, csak árnyként fut át az ember szívéen és gondolatain, és nem lehet se megérinteni, se megszemlélni, se érezni a súlyát és alakját? „Talán csak a szerelem – gondolta, ahogy ott állt az ablaknál –, igen, csak a szerelem adja meg ezt a boldogságot. De mi van azal, aki többé nem akar szeretni, aki nem tud szeretni többé? Nekem nincs kit, nekem már késő szeretnem. Itt a férjem, nincs szükségem senkire.”

És hirtelen mintha azt hallotta volna, hogy halkán koppan a kertkapu kallantyúja, s aztán már tisztán hallotta, hogy valaki bejött az udvarra, két lépést tett, azután megállt.

III

– Ki van ott? – kérdezte halkán. Még nem volt teljes a sötétség, és a férfi homályos, gyenge árnyéka rávetült a fehér murvára. Aztán megmozdult, megcsikordult a murva. Az idegennek tisztán kellett látnia Marija Leonyidovná, ahogy ott állt az ajtótól közvetlenül jobbra lévő nyitott ablakban. Úgy emlékezett, hogy bezárta az ajtót. Az udvaron lassan közeledő alak nem válaszolt. Látni alig lehetett. Felment a tornácra, megállt Marija Leonyidovnáól három lépésre, kinyújtotta a kezét, s kinyílt az ajtó. És ami-

kor már bent volt a házban, Marija Leonyidovna kiáltani szeretett volna, de, mint valami rémálomban, nem jött ki hang a torkán.

A férfi sápadt és sovány volt, kiugró orrú és borzas hajú; a csizmájától a alapjáig minden másról levetett gönc volt rajta. Poros keze olyan vékony és gyöngye volt, hogy semmit nem is próbált csinálni vele. Az arca is fáradt volt, zöld és fiatal, de nem fiú volt; látszott, hogy fiatalabbnak néz ki a koránál, s talán már harminc is elmúlt.

– Bocsásson meg, hogy megijesztettem – mondta franciául, de enyhe külföldi akcentussal –, nem alhatnék meg itt valahol?

Marija Leonyidovna a tágas előszobát megvilágító lámpa fényénél nézte a férfit; csak állt szótlanul, még nem nyerte vissza lélekjelenlétét. De amint meghallotta az első szavakat, s amint a férfi ránézett hosszú, habozó tekintetével, elmúlt a félelme.

– Ki maga? – kérdezte.

De a férfi csak lesütötte tekintetét.

– Honnan jött?

Az idegen kicsit összehúzta magát, ujjaiával összefogta a széles kabát fölhajtott galérját, amit tán mezítlen testén viselt.

– Ó, messziről, messziről... Nagyon elfáradtam. Kicsit lefeküdnék, ha lehetne.

„Belga – döntötte el magában Marija Leonyidovna –, de az is lehet, hogy francia, csak valami távoli helyről való. Katona vagy menekült? A kora szerint katona, kinézetre inkább menekült. Lehet, hogy kém?”

Bevezette a kis házba, s egész idő alatt az járt a fejében, hogy a férfi hátulról leütheti, de közben biztosan tudta, hogy nem teszi meg. Mikor bementek a szobába, már egyáltalán nem félt tőle. A férfi körül se nézett, szótlanul odament az ágyhoz, leült rá, és lehunyta a szemét. A bakancs és a nadrágszár között Marija Leonyidovna meglátta sovány, pucér lábát.

– Kér enni? – kérdezte tőle, s közben becsukta az alacsony szárnyas ablak spalettáit; háborús időben vigyázni kell, hogy kívülről ne lássék a fény.

– Mit mondott? – kérdezte a férfi összerézzenve.

– Azt kérdeztem, kér-e enni valamit.

– Nem, köszönöm. Ettem a vendéglőben. Csak teli vannak, nem tudtak ágyat adni nekem éjszakára.

Marija Leonyidovna megértette, hogy ideje menni.

– Egyedül van? – kérdezte még tőle, sebtében megigazítva valamit az asztalon.

– Már hogyan egyedül?

– Úgy értem, a társaival együtt jött ide, ebbe a faluba, vagy hogyan?

A férfi fölemelte tekintetét.

– Egyedül jöttem, és csak így, minden csomag nélkül – mosolyodott el, a fogait nem mutatva. – És nem katona vagyok, hanem civil. Zenész...

Marija Leonyidovna még egyszer a kezére pillantott, jó éjszakát kívánt neki, megmutatta, hol kell lekapcsolni a villanyt, és kiment a szobából.

Most kettőre fordította a kulcsot a zárban, aztán elfogta valami különleges, állati fáradtság – azonnal lefeküdt és elaludt. Reggel, mint mindig, korán kelt; Kirjusa már kint volt a kertben, és valamilyen dalt harsogott; a cselédlakban csend volt. Reggeli előtt Marija Leonyidovna nyugtalanzkodni kezdett, nem történt-e valami: még mindig csukva volt az ajtó is, a spaletták is. „Még mindig aludna?” – gondolta. Négy órakor kellett megjönnie Vaszilij Georgijevicsnek, s előtte még egyszer odament megnézni, nem kelt-e fel a vendég. Benyitott a csöpp tornácra, aztán onnan a szobába is. A férfi

egyenletesen szuszogva aludt; a ruhájából semmit sem vetett le, még a csizmáját sem. Hanyatt feküdt a széles matracon, a párna az oldalánál. Marija Leonyidovna becsukta az ajtót.

Vaszilij Georgijevics késve érkezett – a Párizsból jövő vonat sokáig állt valamilyen hídon. Az állomástól a házig Szuskov széles, erős vállán hozta a nagy bőröndöt, majd-hogynem láda volt – a párizsi lakásból belepakolta mindazt, ami nélkül Vaszilij Georgijevics sem a saját, sem a felesége életét nem tudta elképzelni: a télikabátját, a felesége régi mókusbundáját, meleg alsóneműt (mindig ilyet hordott télen), egy albumot a prágai fényképekkel (sokáig élt Csehországban), egy drága távcsövet a tokjában, egy font szárított füget, mert szerette, ha az van tartalékban, Montesquieu *Lettres persanes*-jának* szépen újrakötött példányát és Marija Leonyidovna tavalyi estélyi ruháját – valamilyen jótékonyági bál alkalmából varratták, ahol pezsgőt árult. A meleg alsónemű és a bunda láttán Marija Leonyidovna elcsodálkozott, hiszen júniusban jártak. De Szuskov elmagyarázta, hogy Párizst elvághatják, vagy az is lehet, hogy menekülniük kell innen, s akkor ki tudja, hogy s mint alakul.

„Menekülni innen? Igen, persze, menekülni kell, ha mindenki menekül. Lám, a soissons-iak is megint összepakolták a holmijukat, és rángatják az öreget az autó felé a házból.” Fogta az újságot, amit a férje hozott, de nem tudott meg belőle semmit. Vaszilij Georgijevics pedig megfontoltan és kedvesen beszélt neki valamit, mesélt, vitatkozott magával, elmondta, mint gondol az eseményekről Sznyeysinszkij és Frejberg, és mindenről nagyon pontosan, helyesen és bölcsen mondott véleményt.

– Na, elutaztak a tisztjeid? – kérdezte. – Ideges voltál miattuk?

– Elutaztak, de a cselédlakban tegnap óta ott van egy... férfi (azt akarta mondani, hogy „egy alak”, de nem tudta). Folyton csak alszik. Persze gyalog tett meg száz versztát.

– Uramisten, egyedül maradsz a kreténemmel, és nem félsz mindenféle idegeneket beengedni a házba! – kiáltott fel Vaszilij Georgijevics, aki sohasem válogatta meg a szavait, ha Kirjusáról beszélt. Azzal megragadta Marija kezét, hogy megkarcolták a tenyerét az éles körmök, és néhányszor mohón megcsókolta.

Késő délután Kirjusa zagyván elmondta, hogy a férfi, aki a cselédlakban alszik, elment. Aztán egy óra múlva Marija Leonyidovna hallotta, hogy visszajött, és megint bezárkózott.

– Visszajött az az ember, és biztos megint aludni fog. Ne menj be hozzá – mondta Kirjusának.

És másnap ugyanez ismétlődött: a vendég naphosszat feküdt vagy ült mozdulatlanul és hang nélkül az ablaknál, s csak kis időre ment ki a faluba, végig a kis utcán, át a téren, sétált kicsit a platánsoron, valami ennivalót vett magának, és csöndben visszajött.

Marija Leonyidovnának furcsa dolgok jártak a fejében. Volt, hogy arra gondolt, ezt a férfit feltétlenül le fogják tartóztatni. Vajon miért nem mondta meg neki a nevét? Miért olyan ruha van rajta, ami nem az övé? Ha nem kém, akkor dezertőr. Lehet, hogy orosz? Marija Leonyidovna a külföldön töltött sok-sok év alatt megszokta, hogy a franciák között nincsenek olyan igazi csodabogarak, mint Oroszországban. Vajon van-e útlevele, vagy mindent elhagyott, elveszített? Alsónadrágban futott ki a házból, és jó emberek szedtek össze neki ruhát? De az is lehet, hogy minden rendben van, és csak a megszokott világából kiűzött fiatal, magányos muzsikussal, máskor hegedűn játszóga-

* *Perzsa levelek.*

lahol, vagy leánykáknak ad órákat, vagy épp valamiféle zenéket szerez magában, s arról álmodozik, hogy világhírű komponista lesz?

De a furcsa gondolatok jöttek és mentek, az élet pedig folytatódott a maga rendíthetetlen módján, és ez a vasárnap már nem is hasonlított az előzőre, amikor olyan derűs-szamorváros estét töltöttek a kertben Krajnékkal. A városból nem jött senki. Öt óra-kor megérkezett Csabarov és Donouix biciklin. Vaszilij Georgijevicssel hármásban sokáig ültek a dolgozószobájában, és természetesen a háborúról beszélgettek, de már máshogyan, mint egy héttel azelőtt: a reményeikről beszéltek, meg Donouix is elmondta, hogy még miben reménykedik: hogy a Szajjánál vagy a Marne-nál még meg lehet állítani ezt a tébolyt, ezt a vashordát. Valahányszor bement hozzájuk, Marija Leonyidovnáknak úgy tűnt, hogy a francia szeretne mondani neki valamit. Felállt, és egyenesen szembenézett vele, és valamiért ez kellemes volt – a férfi hisztérikus ember benyomását keltette benne (egyébként egyedül csak őbenne) –, majd kiment a szobából, s aztán félt találkozni vele az ebédlőben, az udvaron vagy a kertben.

Nem tudta volna megmagyarázni ezt az érzését, de folyton a szeme előtt látta Donouix szomorú, határozott, túlságosan is kifejező arcát. Feltette a teavizet, s a férfi ekkor ment ki az ebédlőbe, mintha csak véletlenül tenné, behúzta maga után az ajtót, és Marija Leonyidovna megérezte, hogy most mindjárt mond neki valami olyat, amit egész életében nem fog elfelejteni.

– Nous sommes perdus, madame* – mondta halkán, az arcát nézve meghatározhatatlan színű, kicsi szemével. – Maga Napóleon császár, akit múlt vasárnap fel akartam támasztani, még ő sem tudna már semmit sem tenni. Ezt csak magának mondom; döntse el, mikor és hová mennek innen. Paris est sacrifié.**

Elsápadt, eltorzult az arca, de erőltetetten köhögött egyet, s azzal össze is szedte magát. Marija Leonyidovna mozdulatlanul állt a fajansz cukortartóval a kezében.

– A Loire-nál nem lesz csata. A Maginot-vonalat hátulról veszik be. Egyáltalán nem lesz semmi. Vége mindennek. Elmennek Bordeaux-ig, a Pireneusokig. S akkor majd kérni fogjuk a békekötést. – Vaszilij Georgijevics és Csabarov ekkor jött ki az ebédlőbe, és mindannyian asztalhoz ültek.

Marija Leonyidovna hitt neki, de mégsem tudott teljesen hinni, s ezért, amikor kettesben maradt Vaszilij Georgijevicssel, őt sem tudta meggyőzni arról, hogy minden valóban úgy lesz, ahogy Donouix mondta. – Tudod, azt gondolom, jobb lesz, ha többet nem mész vissza Párizsba – mondta. Holnap összepakolunk, és ha előbb nem, kedden mind a hárman délre utazunk. Eltöltünk egy-két hónapot valahol Provence-ban, amíg minden elcsitul. Nem mindegy? – A férje komolyan hallgatta, de sehogy sem tudott egyetérteni vele. – Mit szólnának az irodában? Minden gyávának elmondának. Holnap bemegegyek Párizsba, és becsületszavamat adom, hogy szerdán visszajövök, isten bizonny, még akkor is, ha teljes nyugalom lesz, akkor is visszajövök. Ugyan mit nem látunk mi még? Ezeknek ez félelmetes, de mi voltunk már cifrább helyzetben is... Különben meg azért sem történik ilyen villámsebessen. Ilyen villám-se-be-sen – énekelte vidáman.

És másnap megint kettesben maradtak Kirjusával. A cselédlakban meg egyre csak ott volt az az idegen.

Továbbra is későn kelt, ült az ablaknál, nézte a fákat, az udvart, az eget. Egyenes hát-

* Elvesztünk, asszonyom.

** Párizst feladták.

tal ülve, kezét a párkányra téve egyforma, szomorú figyelemmel nézte és hallgatta az orgonabokrok közt zajosan csapongó madarakat, a távoli ágyútüzet és az emberek beszédét a kapuk mögött és a házban. Napjában vagy kétszer felkelt, feltette kifakult, túlságosan nagy kalapját, vagy csak a kezébe fogta, és kiment, halkan koppantva a kallantyút a kapun. Járkált a faluban, nézte, mi történik, hogy napról napra riadtabb, izgatottabb és dühösebb a nép. Estéknént sokáig elüldögélt – már nem az ablaknál, hanem a cselédlak küszöbén, félig lehunyva szemét, lusta kezét a vén kutya fejére téve, aki odajött, hogy mellette heverésszen. Alkonyodott, csillogott a hold; volt valami fenyegető a derűs égben, a csendes mezőkben, az ide-oda futó utakban, ebben a nyárban, ebben a világban, melyben a sorsa élni kényszeríti. Úgy tűnt, a férfi, kezével megtámasztva nehéz fejét, emlékezni próbál valamire, és azért hallgat olyan sokat, mert nem sikerül neki. Honnan jöhetett? És hová kell mennie, kell-e egyáltalán? És mi az élet, ez a lüktetés, ez a lélegzés, ez a várakozás meg az elragadtatás és a fájdalom és a háború? És mi végre létezik ő maga, ez a férfi, aki oly gyöngé, de oly hatalmas harmónia van a mellében, s a fülében dallamok, mi végre van itt mindennek a közepén, az immár szakadatlan ágyúzás zajában, a falusi udvarok nyüzsgése közepette, ahol kivezetik a lovakat, melléjük kötik a teheneket, fölpackolják a holmit, bevarrják az aranyat? Semmije sincs. Még egy batyuja se. Nincsenek rokonai, nincs szeretője, aki megvarrná az ingét, kását főzne neki, meggyúrná s bemelegítené neki az ágyneműt. Nincs semmije, csak a zene. Így cseperedett, így volt gyerekkorától. Van lába, hogy vigye, keze, hogy eltakarja magát az emberek elől, meg a zene, és semmi más. Ugyan minek kellett idejönnie, ebbe a világba, ahol úgysem ismerik el, úgysem hallják meg soha, ahol gyöngébb, mint az árnyék, szegényebb, mint a madár, és ostobább a legostobább mezei virágnál?

Látva, hogy a kutya ott ül a férfi mellett, és nem fél, Kirjusa is odament, és leült, igaz, nem a tornácra, hanem csak a közelébe, a kőre. És így ültek ott hármasan sokáig, szótlánul, amíg egészen be nem sötétedett, s akkor Kirjusa nagyot sóhajtott, aztán hosszan, idiótán felnevetett, és bement a házba.

IV

Szerda reggel Vasziliy Georgijevics nem érkezett meg. Párizssal két napja megszűnt a telefonkapcsolat, és Marija Leonyidovna már nem tudta, mit gondoljon. Beszélték, hogy nem járnak a vonatok, hogy nem jelentek meg az újságok, hogy nem lehet Párizsba menni, s hogy onnan már második napja utaznak el az emberek. Az egész falu felkerekedett és útra kelt, és azok, akik előző nap még elítélték a menekülőket, a megriadtakat, most maguk is fölpackolták holmijukat szekérre, autóra, gyerekkocsira. Valamilyen fiúcskák és lánykák egész rajban iramodtak el biciklikken, a nagy úton meg, amely a falutól egy versztára húzódott, három sorban mentek a szekerek és az autók. Egész nap pletykák keringtek a faluban, nem szűnt a közeledő ágyúzás, és magasan az égen ezüstös repülőgépek úsztak. Egyes autók, kerülő utat választva, a platánsorba keveredtek, s mivel arra nem volt út tovább, megfordultak, s visszatértek a nagy útra, araszolva besoroltak a végtelen láncba, és mentek tovább dél felé.

Ment ott tüzéség, mentek cigánytáborok, teherautók, főkönyvekkel megpakolva (és sápadt könyvelők ültek bennük, akik egy bankot evakuáltak, az állam alapját); vol-

tak gyalogosok, biciklisták, könnyű lovakon haladt egy csüggedt lovas csapat, igáslókkal összevegyülve, amelyek varrógépekkel, mindenféle eszközökkel, bútorokkal, hordókkal megpakolt hosszú szekereket húztak. A kupac tetején a magasban öregasszonyok ültek, és öregasszonyok ültek az autókban is, halálsápadtan, kibontott hajjal; és mentek öregasszonyok gyalog is, némelyiket úgy támogatták, s aztán megint csapatok következtek öreg ágyúkkal, egy gyönyörű, üres vöröskeresztes kocsi haladt egy versenyautó mögött, melynek ablakából bundára hasonlító nagy fülű kutya lógott ki. Aztán sebesülteket vittek – némelyik csak ült egykedvűen, kéz- vagy lábcsontját fogva, melyből csöpögött a vér az útra. Mások öklendezték a semmit, a nyálkát. Vittek szénát, csépeletlen búzát, vittek gyári munkagépeket és olajtartályokat, és a láthatárig látni lehetett ezt a furcsa, eleven s már halott áradatot.

Marija Leonyidovna egészen estig rakodott és csomagolt, megértve, hogy Vaszilij Georgijevics vonattal már nem jöhet, mint ahogy ők sem tudnak elutazni innen vonattal. A házból látni lehetett a nagy utat, a menekülők reggel óta nem szűnő folyamát. Aggasztotta a gondolat, hogy itt marad egyedül, amikor mindenki elmegy, de még jobban aggasztotta, hogy Vaszilij Georgijevics esetleg nem jön meg. És aggasztotta Kirjusa is, aki a nagy riadalom közepette hirtelen a szokásosnál is idétlenebbül és ostobábban viselkedett. Napközben látta néhányszor hallgatag kvártélyosát, még köszönt is neki messziről, és elhatározta, hogy feltétlenül beszélni fog vele, megtudja róla, amit lehet, esetleg segít neki, és ez a döntése lefoglalta néhány percre a gondolatait. Leszállt az este, Marija Leonyidovna előkészítette a vacsorát, és amint leültek hozzá, motorberregés hallatszott: valamilyen megnyugtató, ismerős hang; Szuskovék házána udvarára két autó érkezett: az egyikben Krajnek ültek hárman, a másikban Eduard Sontag, Vaszilij Georgijevics és az öreg Szuskova. Mindkét autó előző este indult Párizsból, úton voltak egész éjszaka és egész nap.

Manyura Krajn még el is sírta magát, mikor bement a házba. – Ez sok, ez sok! – mondta nagy szájával. – Ezt nem lehet elviselni. Gyalog hajszoják a gyerekeket, mankós öregek bicegnek... Ezt egy élet alatt nem lehet majd elfelejteni... – De Marija Leonyidovna éppen csak megölelni tudta, hisz köszöntenie kellett Sontagot is, Magdalínát is, aztán bemenni a férjéhez a másik szobába, és végighallgatni izgatott szavait, hogy már tegnap este megértette, hogy Marijának igaza volt, hogy el kellett volna utazni már vasárnap, és lehet, hogy már késő.

– Kirjusával gond van – mondta a férjének Marija Leonyidovna, mivel ezt gondolta a legfontosabbnak még egy ilyen napon is.

Eduard Sontagot régi üzleti kapcsolatok kötötték össze Vaszilij Georgijeviccsel, és valamiféle csak általuk ismert, kicsit kényszeredett viszony volt közöttük. Kicsit félrehúzódtott, valami okból Marija Leonyidovna rokonainak tekintve Krajnekét, és vastag szivart szívott. Alacsony ember volt, és gyakran mondta, hogy mennél kisebb egy férfi, annál vastagabb szivart szív.

Rántotta, hideg sült, saláta, sajt, almatorta – egyszeriben teli lett az asztal, és mindannyian falatozni kezdtek, esztelenül és mohón, élvezve e ház bőségének áldását, és tudva, hogy holnap mindebből már semmi sem lesz. Sokat ittak, sokat beszélgettek, meséltek arról, hogy mikor és hogyan fogják feladni Párizst, arról, hogyan bombázták az északi és nyugati külvárosokat, és különösen arról, hogyan hagytak ott csapatpapot, és menekültek, azok is, akik eleve készültek már rá, meg azok is, akik semmi szín alatt nem akartak eljönni; hogy éjszaka a teljes sötétségben hogy mentek öt órán

át a lakásuktól, ahol éltek, a város határáig, a hozzájuk hasonlók ezreivel együtt, hogy lefulladt a motor, felforrnt a hűtővíz, hogy felváltva aludtak.

Aztán megtanácskozták, másnap hány óraker induljanak, és melyik utat válasszák. Sokáig hajoltak a térkép fölé, simogatták, rajzolgatták az útvonalat, aztán megint ittak valamit, és még ettek is, különösen a férfiak. Az udvaron a szomszédasszony levágott két tyúkot, Manyura pedig kibelezte őket a konyhában, a széles asztalon, belemélyesztette lakkozott körmű, gyűrűs kezét, és kirángatott valami sikamlósat. Magdalina és Marija Leonyidovna az ágyneműs szekrénynél guggoltak, párnahuzatot kerestek Eduardnak. A férfiak azt vitatták, elmenjenek-e Csabarovért, és az öreg Szuskova is szerette volna elmondani a véleményét, de senki sem figyelt rá.

Aztán bement a szobájába, pontosabban Kirjusáéba, ahol neki is aludnia kellett, és rögtön betöltötte a szobát kölnijének szörnyűséges szaga. Krajnéknak jutott hely a házban, de Eduard Sontagot a cselédlakban kellett elhelyezni.

– Várjon egy kicsit, mindjárt jövök – mondta Marija Leonyidovna, és átszaladt az udvaron.

Bekopogott az ajtón. A férfi az ágyon feküdt, de nem aludt, s most felült, lassan lerakta a padlóra szakadt csizmás lábát, és kezével végigszántott a haján, mintha próbálná lesimítani, megfésülni, valamennyire rendbe szedni. Marija Leonyidovna szelíden beszélt, és közben alig nézett az idegen felé.

– Bocsásson meg, de hát így adódott: tele a ház vendégekkel. Egész múlt éjjel nem aludtak, és nincs hol elhelyeznem őket. Kérem, van itt egy kis fészerünk a garázs mellett. Nem szívesen háborgatom, de bizonyára megérti, hogy másként sehogy sem... Meg aztán holnap reggel úgyis elutazunk, és akkor magának is el kell mennie, mert bezárunk mindent, és elvisszük a kulcsokat. Itt nem maradhat.

A férfi felállt, és a félhomályban (az előszobában égett a lámpa, és onnan szűrődött be kevéske szomorú, hideg fény) járkálni kezdett a szobában, láthatóan nem tudta, mit is válaszoljon.

– Holnap reggel? Ugyan miért a fészerbe? Már ma elmegyek.

Marija Leonyidovna önkéntelenül megörült a szavainak.

– Úgy néz ki, mintha elkergetném, szinte az éjszaka közepén. Kérem, maradjon: van ott egy összecukható ágy. És holnap reggel...

– Nem, most megyek el. Hisz úgy látszik, mindenki elmegy?

– Igen, ha el nem mentek máris.

– Hát akkor én is elmegyek. Köszönöm, hogy ennyi ideig itt lehettem maguknál. Komolyan, nagyon hálás vagyok magának, hiszen ezt nem mindenki engedte volna meg. Sokáig fogok emlékezni rá, nagyon sokáig.

Volt egy vastag botja, biztosan napközben vágta az erdőben. Találkozott a tekintetük, és Marija Leonyidovna zavarba jött.

– Várjon, hozok magának... – azzal megfordult, és könnyű léptekkel szaladt kifelé.

– Nem kell, semmi nem kell nekem – kiáltott a férfi határozottan –, kérem, ne fáradjon. Viszontlátásra.

Az udvaron a férfiak épp átkötöttek valamit Krajnék kocsijának tetején. Marija Leonyidovna beszaladt a házba, kivett ötszáz frankot a táskából, szalvétába csomagolta a marhasült maradékát meg egy darab cipót, és visszament a cselédlakba. Az előszobában ugyanúgy égett a lámpa, de a szoba már üres volt. Felfoghatatlanul gyorsan,

nesztelenül, észrevétlenül ment el, és mintha soha nem is lett volna ott a szobában, nem lakott volna benne: egyetlen tárgyat sem mozdított el a helyéről.

Marija Leonyidovna körülnézett, mintha a férfi még ott állhatna valamelyik sarokban, kiment, majd megint be, aztán kiszaladt a kapuhoz, és kinyitotta. Valaki ott ment magányosan az utcában – már egészen messze járt. Egy pillanatig nézett utána, de hirtelen ok nélküli könnyek szöktek a szemébe, s már nem látott semmit. Az egész napos aggodás, magány hatása...

– Elmegy, elmegy – mondta egyszer csak halkán, de hallhatóan, ahogy az ember néha kimond valamilyen értelmetlen szót, és csorogtak a könnyei; nem értette, mi van vele, hogy mitől fogta el hirtelen ez a gyengeség – aztán halkán becsukta a kaput, és bement a házba.

És reggel új élet kezdődött, melynek többé semmi köze nem volt sem a szállóvendéghez, aki elment, sem Marija Leonyidovna titkos gondolataihoz. Az autókat úgy megpakolták, hogy hátul a pótkerék a földet súrolta. A házat bezárták, Kirjusát az apja és a nagyanyja közé ültették – ezen a napon hirtelen erőszakosan kezdett viselkedni, és próbálták ráncba szedni. Eduard Sontag kialudt arccal, frissen, de aggódva, hogy nem vettek elég benzint, megint sokáig nézegette a térképet, mielőtt elindultak. Az első kocsi-ban utaztak Krajnek és Marija Leonyidovna. Manyura megállás nélkül beszélt.

A teljesen kiürült faluban lassan, nehézkesen, a pótkerék szakadatlan surrogása közepette jutottak el az erdőig, majd a földutakon át Blois felé mentek. A kastély mellett, ahol Csabarov gondnokként dolgozott, megálltak. A kastély öntöttvas kapuja ki volt tárva, az angol gyepen a fiatal cédrusok között lenyervegetlen lovak legeltek – tegnap óta itt szállt meg egy francia lovas század. A katonák a fűvön heverték a ház előtt, a földszinti ablakok ki voltak verve. Beláttak a hatalmas, két színre festett terembe, tele porcelánnal, bronzsal, tükrökkel.

Csabarov bársonynadrágban és ugyanolyan kabátban jött ki. Arcát szürke borosta fedte. Nem is köszönt, úgy mondta el, hogy nem mehet sehova, itt kell maradnia: előző este Donouix-t (aki nem messze lakott egy kis faluban) holtan találták a házában, főbe lőtte magát, és mivel az egész környéken nincs, aki eltemesse, Csabarov elhatározta, hogy elássa a holttestet itt a kertben.

– Ha ezek a legények – mondta komoran, a katonák felé mutatva – maradnak estig, és addig sikerül elég mély gödröt ásnom, akkor ők lesznek a tanúim a temetésen, és ennél jobbat nem kívánok. De ha előbb elhúzzák a csíkot, akkor meg kell várnom, amíg jön valami más hatalom. Civil lakosság itt már egyáltalán nem maradt.

Mindannyian elcsöndesedtek, ahogy elbúcsúztak tőle. Krajn kiszállt a kocsiból, s meg is ölelte Csabarovot, és egy perc múltán már a két nehézkes, megereszkedett autó egymás nyomában a hegy lábánál haladt.

Ezen a napon az ágyúzás már másik oldalról hallatszott, északnyugat felől, és az égen egészen új, üvöltésszerű hangot adva, amelyet addig sohasem hallottak, két német vadászpülő lebegett.